

УДК 811.373'225+811.111+811.161.2

Т. О. Мизин,
кандидат філологічних наук, професор
(Київський міжнародний університет)
tatmizin@ukr.net

ВЕРБАЛІЗАЦІЯ КОНЦЕПТУ WEATHER / ПОГОДА В АНГЛІЙСЬКІЙ ТА УКРАЇНСЬКІЙ МОВНИХ КАРТИНАХ СВІТУ

У статті розглянуто особливості вербалізації концепту weather / погода в англійській та українській мовних картинах світу, подано визначення концепту, сфокусовано увагу на понятійному складнику зазначеного концепту, виділено лексико-семантичні поля експлікації концепту, проаналізовано оцінну роль словотворчих засобів, досліджено синонімічні ряди компонентів лексико-семантичних полів концепту weather / погода, визначено універсальні й національно-специфічні засоби вербальної маніфестації концепту weather / погода.

Проблеми дослідження процесів концептуалізації й категоризації дійсності були й залишаються актуальними для лінгвістики. Свідченням цього є публікації мовознавців А. Вежицької, С. Г. Воркачова, В. І. Карасика, Ю. С. Степанова та інших. Одним із найскладніших і до цих пір невирішених питань є опис концепту, який учені визнають основною формою категоризації знання і головним засобом концептуалізації дійсності.

Об'єктом нашого дослідження є концепт *weather / погода*.

Предмет дослідження – актуалізація концепту *weather / погода* в англійській та українській мовних картинах світу.

Мета статті полягає в описанні основних семантичних і національно-культурних характеристик концепту *weather / погода* в англійській та українській мовних картинах світу.

Актуальність дослідження визначається загальною направленістю лінгвістичних досліджень у когнітивному аспекті, необхідністю вивчення метеорологічної лексики, яка формує уявлення про кліматичні й погодні явища в семасіологічному й функціональному планах.

Завдання статті – визначити понятійну базу дослідження, складові концепту *weather / погода* в свідомості носіїв мови, зіставити засоби вербалізації складників цього концепту.

Матеріалом дослідження слугували словники сучасних англійської та української мов [1–7].

У сучасній лінгвістиці концепт є предметом вивчення різних дисциплін: мовознавства, когнітології, етнолінгвістики, філософії, психолінгвістики. У зв'язку з цим існують різні погляди на концепт.

Із усього різноманіття підходів до розуміння й вивчення концепту ми виділимо два основних: із точки зору лінгвокогнітології і з точки зору лінгвокультурології.

Так, із погляду лінгвокогнітології концепт визначається як оперативна одиниця пам'яті, ментального лексикону та мови мозку, всієї картини світу, відображеної в психіці людини, квант знання [8: 90].

Із точки зору лінгвокультурології концепт – це згусток культури в свідомості людини [9: 40], етнічно та культурно обумовлене, складне, структурно-сміслове, ментальне утворення, що базується на понятійній основі [10: 161].

Інтегральний підхід знаходимо у В. І. Карасика, який вважає, що концепт – це складне, багатовимірне, багатопланове, ментальне утворення, що знаходить відображення в колективній свідомості, закріплене за певною сферою дійсності і виражене в тих чи інших мовних формах [11: 142].

Концепти можуть об'єктивуватися за допомогою одиниць різних рівнів мови, однак у нашому дослідженні це одиниці лексичного рівня. Саме вони дають змогу найповніше репрезентувати понятійний зміст концепту.

Концепт *weather / погода* належить до універсальних концептів, оскільки він представлений в усіх культурах і мовах світу.

Усе життя й діяльність людини проходять на тлі погодних явищ, тому метеорологічні процеси і явища, які впливають на життя, господарчу діяльність, самопочуття людини є об'єктом уваги людини й закріплюються в мові.

Формування метеорологічної лексики проходить на фоні кліматичних особливостей певного регіону. Це обумовлює нерівнозначність лексичного прошарку лексики на позначення концепту *weather / погода* на різних територіях. Явища, процеси та предмети, які відіграють більшу роль у житті певного народу, отримують у мові цього народу розгорнуту лексичну експлікацію з використанням тематично співвіднесених вторинних номінацій.

Погодні явища як один із аспектів явищ природи відіграють значну роль і в культурі європейських народів, причому для сприйняття природи характерний антропоцентризм, що виявляється в будові мовних систем і підсистем.

У мовній свідомості кожного народу є свої особливості розуміння концепту. Тому концепт, як ментальну одиницю, можна описати через аналіз засобів його мовної об'єктивації.

Слово *weather* походить від староанглійського слова *weder* (протогерманське слово **wedran*, протоіндоєвропейське **we-dhro-*, яке складалося з кореня **we-* *думу*). Написання з *-th-* вперше з'явилося в п'ятнадцятому столітті [4].

Дериватами концепту *weather* є шість слів утворених за допомогою суфіксів (*weatherer, weatherability, weathered, weathering, weatherize, weatherly*); два утворені за допомогою суфіксодів (*weatherproof, weatherwise*), 24 є складними словами (*weatherbeaten, weatherboard, weatherbound, weathercast, weatherglass, weatherman, weathermap, weatherstrip, weathertight, weathersign, weathervane, weatherworn* та ін.)

Слово *погода* походить від старослов'янського іменника *година*, який означає час взагалі [6: 75].

Обидва слова *weather* і *погода* є полісемантичними. Так, понятійна сторона концепту *weather* фіксується лексикографічними джерелами у вигляді таких значень:

1) *the state of the atmosphere with respect to wind, temperature, cloudiness, moisture, pressure, etc;* 2) *a strong wind or storm, or strong winds and storms collectively;* 3) *a report on the weather forecast on radio or television;* 4) *usu. weathers, changes or vicissitudes in one's lot or fortunes.*

Крім того, лексема *weather* може бути дієсловом, яке має вісім значень: 1) *to dry, season, or otherwise affect by exposure to the air or atmosphere;* 2) *to discolour, disintegrate or affect injuriously;* 3) *to bear up against and come safely through (a storm, danger, trouble, etc.);* 4) *(of a ship, manner, etc.) to pass or sail to the windward of;* 5) *to cause (a roof, sill, etc.) to slope;* 6) *to undergo change as the result of exposure to atmospheric conditions;* 7) *to endure or resist exposure to the weather;* 8) *to go or come safely through a storm, danger, trouble, etc.).*

Понятійна сторона концепту *погода* представлена такими значеннями: 1) *стан атмосфери (хмарність, вологість, опади, температура повітря і т. ін.) у даному місці, в даний час // діал. Негода, сльота.* 2) західноукраїнське: *домовленість, погодження.*

У вербальній маніфестації концепту *weather / погода* проявляються як універсальні, так і національно-специфічні риси, які відображають культурно-історичну детермінованість формування мовної картини світу двох народів.

Ми виділили три лексико-семантичних поля експлікації концепту *weather / погода* : опади, температурні явища, стан неба.

До першого лексико-семантичного поля (**опади**), насамперед, входять іменники як номінації різних видів опадів: *blizzard, cloud-burst, drench, hail, sleet, дощ, гроза, завірюха, сніг, ливень* та ін. Тільки на позначення різних видів дощу англійські словники наводять 9 слів (*gush, hail, drench, dribble, storm, tempest, etc.*), українські – 13 (*град, градище, градобій, градопад, гроза, злива, дощ, ливень* та ін.).

Іменники в англійській мові складають 67,8 %, в українській мові – 56,1 %. Вони й утворюють ядро поля. При цьому іменники англійської мови можуть мати велику кількість дериватів. Наприклад, лексема *cloud* має 16 (*cloudberry, cloudear, cloudlet, cloudy, etc.*), *frost* – 24 (*frostbelt, frostbitten, frosted, frosting, frostline, frosty, etc.*), а *ice* – 69 (*iceberg, iceboat, ice-cap, ice-cream, ice-house, Iceland, ice-point, ice-storm, etc*) дериватів.

Іменники на позначення концепту *weather / погода* в обох мовах можуть мати неоднакову кількість елементів синонімічного ряду. Так, поле лексеми *wind* має більший синонімічний ряд в англійській мові. В англійських словниках зафіксовано двадцять сім одиниць на позначення цього концепту: *flaw, helm-wind, barber, breeze, cross-headwind, squall* та інші. Більшість із них є ідеографічними синонімами (такими, що позначають те саме, але відрізняються відтінками значень), а слово *doctor* – є розмовним, тобто належить до стилістичних синонімів (слів із емоційно-експресивним забарвленням).

В українській мові більший обсяг має поле *сніг*. Тут спостерігається особливо багато слів на позначення різновидів заметілі (*хуга, завія, крутень, хурделця, сніговійниця, сніжниця, хурделя, хуртовина*). Факт, що ця лексика вживається в українській мові частіше, не є дивним. Адже формування української метеорологічної лексики відбувається на фоні особливостей території України, а от у Великій Британії снігової нечасті, тому й лексики на їх вираження небагато.

Переносним значенням слів *snow* та *сніг* є: значення блимання на екрані телевізора, падіння згори густо і у великій кількості (*to be snowed under with work*), а також несподіваного приходу (*звалитися як сніг на голову*). Економність мови, яка є однією із найважливіших її властивостей, змушує мову уникати кількісного приросту одиниць плану вираження та спрямовує номінативну діяльність у русло вторинної номінації – веде до переосмислення вже наявних у мові номінативних засобів. Як бачимо, в основі вторинної номінації лежить асоціативний характер людського мислення. Основною причиною виникнення таких фразеологічних одиниць є потреба людського мислення в образному вираженні, в оцінці навколишньої дійсності, що виявляється і в експресивних засобах мови, таких як метафора.

До основної частини входять дієслова на позначення процесів випадіння опадів: *to frost up, to ice, to drift, to drizzle; завихрити, задоцити, закушпелити, задоцити, заохолодати*. Як показує дослідження переважна більшість англійських дієслів на позначення концепту *weather / погода* утворені за допомогою конверсії. Українські дієслова утворюються шляхом афіксації. Вони складають 10,3 % в англійській мові та 30,6 % – в українській.

Як показує дослідження серед синонімів в обох мовах переважають ідеографічні.

Рідше трапляються стилістичні. Для їх утворення в українській мові використовуються такі суфікси як: *-ець (вітерець), -иш(е) (вітрище, градище, громовище), -ик (дощик)*. У структурі похідного слова міститься оцінка. Тому ряди однокорінних слів із різними афіксами конкретизують, оцінюють реалію. Тут чітко виражається оцінна направленість словотвору, яка представляє різні види відношень людини до світу, що оточує.

Через використання словотворчих засобів чітко простежується вибірковість у найменуванні фактів зовнішнього світу, які мають цінність (позитивну чи негативну) у свідомості людини, фактів, які є життєво чи соціально значимими. При позначенні природних явищ підкреслюються ознаки, які впливають на біологічне існування людини.

Використання зменшувально-пестливих суфіксів виражає ціннісне ставлення людини до погодних явищ. Можливо, в цьому виражається страх людини перед силами природи і використання цих суфіксів передає бажання людини відвести загрозу. Для позначення збільшеності і, як правило, негативного ставлення до предмета найчастіше використовується емоційно-негативний суфікс *-иц(е)*, який виражає всю велич і загрозу стихії.

Більша поширеність суфіксальних утворень такого типу можна пояснити, мабуть історією формування української мови, яка значною мірою заснована на розмовних і народнописаних традиціях, у той час як англійська послідовніше орієнтувалася на книжну писемність.

Лексика, емоційне значення якої має формальне вираження завдяки суфіксам суб'єктивної оцінки відіграє важливу роль в англійській та українській мовах, хоча статус її в мовленні та ступінь поширеності неоднакові. Не підлягає жодному сумніву той факт, що саме українська мова за пестливими формами посідає пріоритетне місце серед мов світу. Таке узагальнення, можливо, виглядає недостатньо обґрунтованим, але безперечно одне: якщо порівняти українську мову з англійською, то стане зрозуміло, що пестливі суфікси в ній переважають.

Українські утворення з пестливими суфіксами в значній своїй частині є безеквівалентними, оскільки має місце яскрава різниця в емоційному забарвленні спільних слів. Отже, експресія і, відповідно функціональне навантаження є позбавленими міжмовних паралелей, а можливості перекладу обмежуються наявними мовними ресурсами.

Суб'єктивно-оцінні суфіксальні утворення найпоширеніші серед іменників.

Значним розмаїттям характеризуються похідні прикметники (суфіксальні деривати і композити) в українській мові (21,9 %), тоді як в англійській їх набагато менше (4,3 %).

Фразеологічні одиниці займають прогалини в лексичній системі мови, яка не може повністю забезпечити номінацію пізнаних людиною явищ дійсності. У фразеологізмах повною мірою відображається історія народу, своєрідність його культури і побуту. Нерідко вони мають яскравий національний характер.

Людина прагне наділити людськими рисами та змістом об'єкти зовнішнього світу. Ще Ш. Баллі стверджував, що споконвічна недосконалість людського розуму проявляється також у тому, що людина завжди прагне одухотворити все, що її оточує. Вона не може уявити собі, що природа мертва та бездушна. Її уява постійно приписує всім предметам зовнішнього світу риси та прагнення, властиві її особистості [12: 22].

Фразеологічні потенції в обох мовах мають спільні риси. Серед фразеологічних одиниць є аналогічні: *a storm in a tea-cup* – буря в склянці води; *to see how the wind blows* – звідки вітер дме; *to be thunderstruck* – як громом вражений.

Інші характерні лише для однієї з мов: *to cut no ice with smb*; *to do smth rain or shine*; *It never rains but it pours*; *щоб тебе дощ намочив*; *під три вітри*; *щоб грім убив і блискавка спалила*, *снігом сипле за шкуру*.

Мікрополе **температурні явища** включає в себе іменники та прикметники на позначення різних ступенів тепла та холоду, причому в українській мові нерідко спостерігається оцінна конотація (*холоднеча*, *заморозки*, *духота*, *морозець*, *морозонько*).

У переносному значенні деякі слова цього мікрополя в обох мовах вживаються на позначення людських стосунків: *холод* – *байдужість*, *ворожість*; *тепло* – *доброта*, *щирість*.

До мікрополя **стан неба** входять, передусім, прикметники: *dull*, *cloudless*, *louring*, *misty*, *moisty*, *nebulous*, *sunny*; *безхмарний*, *безхмарий*, *сонячний*.

Переносні значення на позначення душевного стану людини характерні прикметникам в обох мовах: *sunny disposition*; *похмурий*, *сонячний настрій*.

Отже, широкі парадигматичні зв'язки, синтагматична сполучуваність та словотворча продуктивність ядра проаналізованого понятійного поля є свідченням того, що погодні явища мають велику цінність у концептуальній картині світу. В обох мовах складові лексико-семантичного поля характеризуються великим комунікативно-прагматичним потенціалом. У мовній картині світу англійського й українського народів спостерігається спільність універсального і специфічного, загальнолюдського й етнонаціонального. Так, ядерні компоненти виявляють значною мірою подібність семантичної структури та дистрибуції, мають розгалужені синонімічні ряди. У фразеології наявні як спільні, так і відмінні риси.

Концепт *weather* / *погода* є складним утворенням, яке має велику значимість для англійської й української культур.

Своїм внутрішнім змістом лексичні одиниці на позначення концепту *weather* / *погода* здатні відображати об'єктивну дійсність. У процесі пізнання, категоризації та концептуалізації навколишнього світу в відомості кожної мовної особистості формується глобальний образ дійсності – концептуальна модель світу.

Ми вважаємо, що ця стаття не вичерпує всієї проблематики, пов'язаної з тематикою дослідження. Вважаємо перспективним вивчення діалектних особливостей вербальної репрезентації концепту *weather* / *погода*.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Oxford Advanced Learner's Dictionary / [J. Turnbull]. – Oxford : Oxford University Press, 2010. – 1952 p.
2. Random House Webster's College Dictionary / [Costello Robert B.]. – New York : Random House, 1996. – 1568 p.

3. Новий англо-український словник / [авт.-укл. М. І. Балла]. – К. : Чумацький шлях, 2006. – 668 с.
4. Online Etymology Dictionary [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.etymonline.com/index.php?term=weather>.
5. Великий тлумачний словник української мови / [авт.-укл. В. Т. Бусел]. – К. ; Ірпінь : ВТФ "Перун", 2005. – 1728 с.
6. Етимологічно-семантичний словник української мови. / [авт.-укл. І. І. Огієнко]. – Вінніпег : Вид. Комісія Товариства "Волинь", 1994. – Т. 4. – 557 с.
7. Найповніший тлумачний словник української мови онлайн V&V Project [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://eslovník.com/search/search/?search=%D0%BF%D0%BE%D0%B3%D0%BE%D0%B4%D0%B0>.
8. Краткий словарь когнитивных терминов / [ред. Е. С.Кубрякова]. – М. : Филол. ф-т МГУ им. М. В. Ломоносова, 1997. – 245 с.
9. Степанов Ю. С. Константы : Словарь русской культуры / Юрий Сергеевич Степанов. – М. : Академический Проект, 2001. – 990 с.
10. Селіванова О. Сучасна лінгвістика : [термінологічна енциклопедія] / Олена Селіванова. – Полтава : Довкілля – К., 2006. – 716 с.
11. Карасик В. И. Языковой круг : личность, концепты, дискурс / Владимир Ильич Карасик. – М. : Гнозис, 2004. – 477 с.
12. Балли Ш. Французская стилистика / Балли Шарль ; [пер. с фр. К. Долиннина]. – М. : Инлит, 1961. – 394 с.

REFERENCES (TRANSLATED & TRANSLITERATED)

1. Oxford Advanced Learner's Dictionary / [J. Turnbull]. – Oxford : Oxford University Press, 2010. – 1952 p.
2. Random House Webster's College Dictionary / [Costello Robert B.]. – New York : Random House, 1996. – 1568 p.
3. Novyi anglo-ukraiinskyi slovník [New English-Ukrainian Dictionary] / [avt.-ukl. M. I. Balla]. – K. : Chumats'kyi shliakh, 2006. – 668 s.
4. Online Etymology Dictionary [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu : <http://www.etymonline.com/index.php?term=weather>.
5. Velykyi tлумachnyi slovník angliiskoi movy [Large Explanatory Dictionary of the Ukrainian Language] / [avt.-ukl. V. T. Busel]. – K. ; Irpin : VTF "Perun", 2005. – 1728 s.
6. Etymologichno-semantychnyi slovník ukraiinskoi movy. [Etymological and Semantic Dictionary of the Ukrainian Language. / [avt.-ukl. I. I. Ogiienko]. – Winnipeg : Vyd. komisiia tovarystva "Volyn", 1994. – T. 4. – 557 s.
7. Naipovnishyi tлумachnyi slovník ukraiinskoi movy online V&V Project [The Most Detailed Explanatory Dictionary of the Ukrainian Language Online V&V Project] [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu : <http://eslovník.com/search/search/?search=%D0%BF%D0%BE%D0%B3%D0%BE%D0%B4%D0%B0>.
8. Kratkii slovar' kognitivnykh terminov [Abridged Dictionary of Cognitive Terms] / [red. E. S. Kubryakova]. – M. : Filol. f-t MGU im. M. V. Lomonosova, 1997. – 245 s.
9. Stepanov Yu. S. Konstanty : Slovar' russkoi kultury [Constants : A Dictionary of Russian Culture] / Yurii Sergeevich Stepanov. – M. : Akademicheskii Proekt, 2001. – 990 s.
10. Selivanova O. Suchasna lingvistyka [Modern Linguistics] : [terminolohichna entsyklopediia] / Olena Selivanova. – Poltava : Dovkillia – K, 2006. – 716 s.
11. Karasik V. I. Yazykovoii krug : lichnost', kontsepty, diskurs [Language Circle : Personality, Concepts, Discourse] / Vladimir Illich Karasik. – M. : Gnozis, 2004. – 477 s.
12. Balli Sh. Frantsuzskaia stilistika [French stylistics] / Balli Sharl ; [per. s Fr. K. Dolinina]. – M. : Inlit, 1961. – 394 s.

Матеріал надійшов до редакції 27.03. 2013 р.

Mizin T. O. Verbalization of the concept weather / погода в англійській і українській мовних картинах світу.

В статті розглядаються особливості вербалізації поняття weather / погода в англійській і українській мовних картинах світу, даються визначення поняття, фокусується увага на понятійній складовій вказаного поняття, виділяються лексико-семантичні поля експлікації поняття, аналізується оцінювальна роль словообразовальних засобів, досліджуються синонімічні ряди компонентів лексико-семантичних полів поняття, визначаються універсальні і національно-специфічні засоби вербальної маніфестації поняття weather / погода.

Mizin T. O. Verbalization of the Concept Weather in the English and Ukrainian Language Pictures of the World.

The article dwells on the peculiarities of the concept weather verbalization in the English and Ukrainian language pictures of the world, the definitions of the concept are given, the attention is focused on the notional component of the above-mentioned concept, lexico-semantic fields of the concept explication are singled out, the evaluative role of word-building means is analyzed, synonymic rows of the lexico-semantic fields of the concept weather / nozoda are researched, figurative meanings of the lexical units are discriminated, universal and nationally-specific features of the verbal manifestation of the concept weather / nozoda are described.